

DEN LILLE psykologiske FORSKEL

(publiceret i GF-bladet (gestaltterapeutisk forums blad)
2008

Gestaltterapi er en holistisk relationsorienteret terapiform, der teoretisk beskriver mennesker både som unikke adskilte individer og som gensidigt forbundne, afhængige af hinanden og deres vilkår. Det enkelte individ forstås som en individ-omverden-helhed, hvor personlige oplevelser sammen med nuværende og historisk sociokulturelle aspekter danner den baggrund, det individuelle liv fremstår på (bliver figur). I den gestaltterapeutisk *praksis* reducerer terapeuterne desværre alt for ofte denne organisme-omverden-helhed til individuelle fænomener eller til fænomener, der opstår imellem enkelte individer, hvis adfærd styres af opståede behov. Denne praksis har naturligvis fået støtte af den almene individualisering i den vestlige verden. Men også indenfor gestaltterapiens egne rammer har de sociokulturelle aspekter fået en noget afbleget rolle som påvirkningsfaktor (som f.eks. i kontaktcirkel-begrebet, udarbejdet af J. Zinker). Derudover har en del ”stjerne-gestaltterapeuter”/trænere været så fobiske overfor konfluens, at de har forvekslet adfærd, der udspringer af en social Vi-oplevelse med en kontaktforstyrrelse.

Introjekternes dobbeltbetydning

Som vi ved, er de budskaber, der ligger indlejret i introjekterne oftest organiseret som baggrund i bevidstheden. I terapien opdages og udfoldes deres

budskaber/betydning og giver klienterne klarhed og forståelse af baggrunden for deres automatiske (og måske destruktive) reaktioner. Først når denne klarhed er opnået, kan de *vælge*, om de vil ”lystre” budskaberne eller ej.

I dette opdagelsesarbejde er det særdeles vigtigt, at terapeuten hjælper klienten til at skelne mellem de sociokulturelle aspekter og de mere personlige aspekter af introjektet. Der er nemlig stor forskel på at forholde sig aktivt til sin kulturarv og til sine familiearv – selvom de naturligvis har en kraftig sammenhæng. Hvis terapeuten i sin praksis ikke skelner mellem kulturens og forældrenes aftryk i den enkelte mands og kvindes selvbillede og personlighedsdannelse, frarøves klienten erkendelsen af en del af sin VI-identitet (den identitet, som er dannet i og knyttet til det sociale fællesskab), og *det bliver vanskeligt for klienten at lukke ufærdige fikserede gestalter*. Eksempelvis bliver det ikke tilfredsstillende at genoptage og færdiggøre en dialog med tidligere betydningsfulde personer i nuet via stolearbejde eller fantasier, hvis terapeuten ikke hjælper klienten med at skelne mellem de individuelle påbud, tabuer og myter og dem, der har virket for alle i det sociale felt i den tid.

En af de særdeles kraftige påvirkningsfaktorer er den del af introjektet, der indeholder de *kønsspecifikke* elementer, der har været normgivende i den kønskultur, klienten er del af eller vokset op i. Disse baggrundsaspekter indeholder påbud om, hvordan man skal være som mand og som kvinde. De indeholder imidlertid ikke blot handleanvisninger men i høj grad værdier og menneskesyn, hvilket understreger, at den berømte lille

forskel overhovedet ikke er lille, men præger alt, hvad vi gør og er.

Kønsdiskriminering som mental bagage.

I Danmark har vi principielt ligestilling mellem kønnene, men i praksis omfatter den endnu ikke alle områder af vores sociale liv, bl.a. fordi den lovgivningsmæssige side af ligestillingen kun har eksisteret i kort tid og på nogle områder slet ikke er gennemført. Da normer og værdier overføres via opdragelsen til nye generationer, genkendes de ikke altid som arvegods, men udmøntes i automatiske reaktioner. Det betyder, at mange mennesker af begge køn ofte befinder sig i en dobvbeltsituation, hvor de tror de har ligestilling, men hvor de vanemæssigt handler, som om den ikke findes. Dette komplicerer deres indbyrdes forhold og gør en realitetsorienteret væren i verden vanskelig. Når de psykologiske konsekvenser af nuværende og tidligere ulige kønsvilkår bliver betragtet som et helt personligt anliggende, kan mænd og kvinder ikke gøre oprør imod uretfærdighedene, men gør i stedet for oprør mod hinanden, og det er naturligvis meget ødelæggende for parforhold.

Mange mænd har en personlig historie, der indeholder lidelse og undertrykkelse, men som modvægt, har alle mænd - uanset personlig historie - en nedarvet social kønsrolle som "tilværelsens herre". Det skaber ofte en foruroligende afstand mellem mandens reelle formåen og hans forventninger til sig selv som mand, hvilket kan medføre samme psykiske problemer, der er typiske hos

narcissistisk skadede mennesker. Kvinder derimod har, uanset den enkelte kvindes personlige historie, altid kvindeundertrykkende budskaber i deres mentale bagage. De kæmper derfor med afstanden mellem at være, hvad de er og definitionen af dem selv som andenrangs-mennesker, hvilket naturligvis fører til samme psykiske problemer som mændene har – men med omvendt fortegn.

Det er vel tidstypisk og del af problemet, at der endnu ikke har været en reel mandebevægelse, der for alvor har påpeget, hvor skadelige den sociale arv er for mænd, deres relationer og samfundet. Som en mandlig chef skriver i dagbladet "Information" 7. September 2007. :
".... Jeg er opdraget og dresseret til at mene, at mænd er bedre end kvinder, og at mænd bør bestemme...."
Tydeligere kan det vel ikke siges.

Det er desværre også tidstypisk, at der efter Rødstrømpebevægelsens død og latterliggørelse ikke mere er nogen kollektiv kvindebevægelse, der minder os om kvindeundertrykkelsens rødder, dens udtryk og dens aftryk i vores sind.

Begge køn bærer på en psykisk belastende social arv. I det følgende vil jeg dog begrænse mig til at fokusere på den kvindeundertrykkende arv, fordi kvinder stadig vinder prisen som den mest undertrykte gruppe. Det er mit ærinde at minde terapeuter om, hvor frygtindgydende og perfid, skjult og massiv undertrykkelsen har været, og hvor fiffigt vi snydes til at tro, at undertrykkelsen er forbi samtidig med, at dens budskaber stadig virker i det skjulte som del af alle kvinders selvbillede og derfor også som drivkraft bag en del kvindelige klienters selvdestruktiv adfærd, benægtelse, vrede og angst i

forhold til temaer som selvstændighed, valg, samhörighed og frihed. *Temaer, der er vigtige arbejds punkter i gestaltterapi.*

Påstanden om, at kvinder er belastet af nedvurderende budskaber baserer jeg på personlige og faglige erfaringer og på historisk data, som er vigtige at have i tankerne, når man arbejder.

I det følgende giver jeg nogle få relevante eksempler på den *kulturelle* del af kønsdiskriminering, der stadig præger kvinders selvopfattelse. Et fænomen, der nok er tydeligst hos kvinder over 50 år, men som også virker i det skjulte hos yngre kvinder.

Kvinder, der falder udenfor tiden

Før 1968 kunne erfaringer med held overføres fra den ene generation til den anden, og normerne var brugbare over tid - med få korrektioner. Efter 70ernes gennemgribende holdningsrevolution kunne kvinder ikke mere læne sig op ad tidligere tiders kvindeidentitet og kvindenormer. Det betyder, at kvinder, der er vokset op i 1930erne, -40erne og -50erne er opdraget til den gamle verden, men skal leve i den nye, hvor de "budskaber" og handlingsanvisninger de medbringer i bagagen ikke er tilpasset de betingelser, de lever under. Det selvbillede, som under opdragelsen blev dannet og fik støtte af familie og samfund og skabte identiteten, er nu en anakronisme og mangler bekræftende svar fra verden.

Identitet viser sig som den oplevelse/det billede jeg har af mig selv, og som gør, at jeg kan genkende *mig selv* i

går, i dag og i morgen. Handlinger/kontakt og selvbillede er en funktion af hinanden, hvilket indebærer, at det kan være svært at vedligeholde oplevelsen af at være rigtig som den, jeg er, hvis der mangler bekræftende svar på handlingerne. Derved bliver *Selvregulering* mangelfuld, fordi den netop er betinget af en stadig nyorganisering og justering af forholdet mellem behov, selvbillede, handlinger og verdens svar, men når selvstøtten undergraves indefra af introjekter og udefra af skæve svar, bliver det vanskeligt at nyorganisere selvbilledet. Som forsvar mod sammenbrud kan kvinder måske finde støtte i (gammeldags) miljøer, der værdsætter og lever efter normer, der er sammenfaldende med introjekternes budskaber. Men da dette samtidig får personen til at ”falde udenfor tiden” og dermed skaber stadige modsætningsforhold til andre mennesker, især den unge generation, kan det føre til udvikling af psykiske problemer. Mange ældre kvinder, der overvejende har haft deres identitet bundet op på at være mor og hustru har ikke altid haft mulighed for at revidere deres selvbillede løbende. De mærker den indre undergravning, men de ved ikke, hvorfor det er sådan. Det bliver ofte til: ”Jeg er forkert” eller ”De er forkerte”. Begge dele kan være rigtige slutninger, men er ofte en funktion af retrofleksion eller projektion og *manglende forståelse af helheden*.

Den indre fortælling i kvinden

Den udefra kommende nedvurdering gennem generationer har skabt en indre usikkerhed, der betyder, at mange (især ældre) kvinder lider af en automatisk frygt

for friheden og for at definere sig selv. Den systematiske undergravning af værdighed er foregået over lang tid og på alle planer: I lovgivning, i familien, i skolen, i kirken, i videnskaben og i kunsten.

Vi skal ikke mere end tre generationer tilbage for at se et samfund, der åbentlyst betragter kvinder som andenrangs mennesker. De er *uden egne juridiske rettigheder*: Uden ret til selv at bestemme, om de vil arbejde, til at bestemme hvem de vil gifte sig med, uden ret til børnebegrænsning, uden ret til skilsmisse og uden stemmeret (først 1915 i Danmark).

I skolen lærte de en *Danmarks- og Verdenshistorie*, der er skrevet af mænd om mænd og bekræfter mændene som det vigtige køn. Kvinderne optræder som elskerinder, som mødre, som dronninger, hustruer. Figurer, der er noget i kraft af deres relation til mænd og familie. De kvinder, der beskrives som noget i sig selv har enten helgenindestatus eller heksestatus (jfr. Jean d'Arc).

I religionstimerne undervistes i "*Det gamle Testamente*" allerede fra de små klasser. Her hørte de om manden, Adam, som er skabt i Guds billede, og om kvinden Eva, der er skabt som del af manden (hans ribben). Drengene og pigerne lærte, at Gud har bestemt, at kvinden skal være manden underdanig, og at det er hendes skyld, at mennesket blev forvist fra Paradiset. Ingen fortalte, at der faktisk eksisterer en anden skabelsesberetning, hvor den første kvinde Lillith er et ligeværdigt væsen, som selv melder sig ud af parforholdet og forlader Paradiset, fordi hun ikke vil finde sig i Adams barbariske vaner.

I kirken bragte tekster fra det *Nye Testamente* et kvindesyn fra en anden tid ind i nutiden. Se f.eks. Paulus brev til Timotheus 2. og 5. Kapitel: ”...En kvinde bør i Stilhed lade sig belære,men at være Lærer tilsteder jeg ikke en Kvinde – ikke heller at byde over Manden, men at være i Stilhed – osv. osv.” Et andet sted skriver han om enker, unge som gamle, : ”...Men den som lever efter sine lyster er levende død”. Denne indstilling blev traditionelt støttet af magthaverne (jvnf. Christian den 4., som brændte ”hekse” i store mængder).

Videnskaberne ”beviste”, at den ældre kvindens status som andenrangs menneske var en objektiv kendsgerning: Da lægekunsten blev etableret som videnskab omkring 1800-tallet, begyndte man at interessere sig for fakta frem for tro. Derfor var der rift om friske lig, som man undersøgte og sammenlignede. Udfra de enkelte, konkrete fund sluttede man, at der var en sammenhæng mellem død og kroppens fejl. Især død forårsaget af alder viste, at kroppen havde fejl i forhold til den voksne sunde krop. Alder og normalitet blev dermed knyttet sammen, og alder blev en ”sygdom” – en fejlfunktion.

Kvindekroppe, der havde passeret menopausen, viste ”fejl” (forfald af livmoder og æggestokke), og kvinder over 50 år blev derfor defineret som syge og unormale.

I 1895 publicerede den kendte østrigske læge *Freud* sine ”Studier i hysteri”, hvor han til borgerskabets rædsel beskrev kvinder som seksuelle væsener og endda postulerede, at de havde et sjæleliv ligesom mændene. Ved at analysere en del af Wiens borgerkvinder havde Freud fået kendskab til kvinders beretninger om incest, og han offentliggjorde sin teori om, at mænds magtudøvelse over kvinder gjorde dem sjæleligt syge. MEN det fandt borgerskabet sig ikke i, og da de truede

hans position ”rettede han ind” og lavede sin teori om, idet han pludselig forstod beretningerne om incest som fantasier – som udtryk for kvinders *penismisundelse*. Langt senere korrigerede *Karen Horney* denne teori og skrev, at penismisundelsen måtte forstås symbolsk, som kvinders berettigede misundelse på mænds magt i verden. Idet hun kombinerede socialvidenskab med psykolog konkluderede hun, at psykisk udvikling var afhængig af den kultur og af den tid, mennesket levede i. Men dette skete først i 1937.

I 1903 – næsten samtidig med Freuds offentliggørelse af sin teori om penismisundelse - skrev en østrigsk, meget ung og meget begavet videnskabsmand ved navn *Otto Weininger* sin afhandling: ”Kjøn og Karakter”. Den vakte stor begejstring – og indenfor kunsten, hvor selveste *August Strindberg* roste Otte Weiningers afhandling i høje toner, fordi: ”...den løste det sværeste problem af alle, kvindeproblemet” (som ifølge A.S. bestod i, at kvinder ønskede sig emanciperet). Her er et par smagsprøver på dette højt priste videnskabelige værk: ” Den rene Mand er Guds Afbillede, det absolutte *noget*: Kvinden, også Kvinden i Manden, er Symbol på *intet*: Dette er Kvindens Betydning i Universet...” (s. 475). På side 553 fortsætter han sine logiske slutninger: ”Kvindens Betydning er altså, at betyde Intet. Hun repræsenterer Intet, Guddommens Modpol...” og nederst på side 553: ”...Først den gamle Kvinde aabenbarer helt, hvad Kvinden er i Virkeligheden. Kvindens Skjønhed bliver rent erfaringsmæssig kun skabt ved Mandens Kjærlighed: ”Kvinden bliver skønnere, naar en Mand elsker hende, fordi hun passivt svarer til den Villie, der ligger i hans Kjærlighed; hvor mystisk dette end lyder, så er det dog kun en Hverdagsiagttagelse. Den gamle

Kvinde viser, at Kvinden aldrig var skøn...kun et hult Kar, der en tidlang var overkalket”.

Og sådan fortsætter det på det mest afskyelige side op og side ned. Et videnskabeligt værk anerkendt på allerhøjeste niveau for bare 100 år siden. (Den eneste trøst er, at Weininger tog sit eget liv umiddelbart efter sin videnskabelige succes).

Der findes desværre uendelige mange eksempler af samme skuffe, og talentfulde og begavede kvinder blev holdt udenfor indflydelse. Vi må derfor konstatere, at både vores tipoldemødre, oldemødre, bedstemødre og mødre har levet i en verden med et nedvurderende kvindesyn, der var offentligt anerkendt. Der var selvfølgelig en del kvinder, der hævede sig over undertrykkelsen (f.eks maleren Anna Ancher, forfatteren Karen Blixen, Georg Sand og mange andre) men de kvindelige malere blev sat i skyggen idet de ikke kunne udstille og kvindelige skribenter måtte skrive under mandlig synonym. Det er uundgåeligt, at også foregangskvinder via deres vilkår, vaner og selvbillede har videregivet budskaberne skjult eller åbent til næste generation kvinder.

Tomrummet

Også sproget minder os om den voksne kvindes ringe anseelse: Ligesom mændene har hun en *barndom*, en *ungdom* og en *alderdom*. Men i perioden mellem ungdom og alderdom er der ingen sproglig definition af kvindens tilstand. Kvinden har en *mødom* og en *jomfrudom*, men hvor mændene har en *manddom*, dvs. en tid, der beskriver den voksne tid fra ungdom til alderdom er der ingen ”kvinddom”. Sprogligt antydes

kvindens nedarvede dilemma: Mellem barndom og alderdom har hun ægteskabet og moderskabet, men når hun kommer ud af skabene og er mellem 45 år og oldingealderen, er hun sprogligt set en ikke-person.

I terapi med kvinder hører man dette tomrum sat på ord. På spørgsmålet: ”Hvordan vil du beskrive dig selv?” svarer især ældre kvinder typisk: ”Jeg er ikke køn. Jeg er ikke ung. Jeg er ikke hustru. Jeg er ikke mor. Jeg er ikke sexet”. Kvinderne beskriver sig identisk med Otto Weiningers beskrivelser af kvinder som *intet*. (Sammenlign også med Lise Winther-Jensens artikel i GFbladet september: *Man kan ikke leve i ikke.*)

Terapi med (ældre) kvinder

Ældre kvindelige klienter kommer ofte i terapi, fordi de er ”dumpet ned i et sort hul”, hvor de ikke kan finde/kende sig selv. De er modløse, selvbebrejdende og grædende og mener, at det er overgangsalderen, der er på spil. Den udløsende faktor er som regel, at de har mistet en eller anden form for traditionel kvindes rolle i forbindelse med eksempelvis mandens død eller utroskab, skilsmisse (han har forladt dem for en yngre kvinde) eller fordi børnene ikke har brug for dem mere eller ligefrem har vendt dem ryggen. Da disse begivenheder ofte indtræffer samtidig med kroppens begyndende forfald (slappe bryster, taljens forsvinden, kalkunhagerne, den løse hud på overarme osv.) bliver det at ældes oplevet som *et ubærligt tab* af værdighed.

I det terapeutiske arbejde viser det sig, at de nævnte faktorer nok er udløsende faktorer, men at den virkelige

”synder” er de indre nedgørende sociokulturelle budskaber, som truer deres selvbillede. De angribes så at sige både udefra af reelle tab og indefra af identitetstab. Sammenkædning af traumatiske begivenheder og aktivering af introjekter udmønter sig i oplevelser af tomhed (intethed) og identitetsløshed, benægtelse af egne ressourcer og selvbefredelser, hvilket gør det rimeligt at diagnosticere dem som depressive. Hvis man imidlertid udelukkende ser tilstanden som en individuel psykisk sygdom og behandler den som sådan, bliver terapien sat ind i en alt for snæver ramme. Hos masser af kvinder kan denne tilstand ikke udelukkende beskrives som egentlig psykisk sygdom, hvor de psykiske ressourcer mangler eller hvor introjekter, der stammer fra den private historie ”overtager” personen. Den direkte kontakt i terapien vil givetvis ofte være præget af retrofleksion eller konfluens, og der må naturligvis arbejdes med disse kontaktforstyrrelser. Det er imidlertid helt afgørende, at *introjektets budskaber foldes helt ud*, således at opmærksomheden også vendes mod de sociokulturelle budskaber, der så at sige klæber til de personlige budskaber. Herved opdager klienten, at hun – uden at vide det – har medbragt en mental bagage af nedgørende budskaber, som er videregivet gennem generationer via opdragelsen. Herved udvider horisonten sig for klienten, og hun får en holistisk og dybere forståelse af sin tilstand som en eksistentiel livskrise, som ikke kun er hendes egen, men som hun deler med alle kvinder.

For at bruge krisen som ”springbrædt ” til udvikling af nye muligheder, er det vigtigt, at terapeuten har øjnene åbne for en ofte underudviklet/blokeret mellemzone-aktivitet eller en decideret mangel på oplysning. Udover

arbejdet med kontaktforstyrrelser og differentiering af introjektets personlige og sociokulturelle budskaber, må der arbejdes med aktivering af tankevirksomhed, evne til at analysere og vurdere og forstå og opleve forbindelsen mellem nuværende situation, den private historie og den fælles kvindeskæbne. Kun herved genoprettes den fulde forbindelse mellem alle tre zoner.

Jeg vil understrege, at dette IKKE gør terapien til kognitiv terapi. Det er rigtigt, at den kognitive terapi arbejder med at gøre automatiske tanker mere og mere synlige (udfolde dem), ligesom vi gør. Men mens den kognitive terapeut typisk vil arbejde med en omstrukturering (en korrektion) af de selvdestruktive tanker og reaktionsmønstre, gør gestaltterapeuten ofte det modsatte. Han støtter klienten i at opleve *hele* sin virkelighed som den er, dvs. således at det bliver tydeligt, hvordan de sociokulturelle budskaber sammenflettet med forældrebudskaberne præger selvopfattelse og adfærd. Når tankemønstrene udfoldes helt, får klienten mulighed for at reagere på dem og nyorganisere sin Jeg-identiteten som del af et Vi i feltet/i tiden.

Der er ret stor forskel på, hvordan denne oplevelse påvirker yngre og ældre kvinder. Yngre kvinder vægrer sig ofte ved at være del af en undertrykkende kvindehistorie og mange er endda forbløffende uvidende om dens rødder og virkning. De kender kun sig selv som "frie" individuelt fungerende kvinder", og giver enten sig selv, forældrene eller kæresten hele skylden for deres ulykke. De ældre kvinder derimod vægrer sig ikke, men synes til gengæld, at sådan "bør" det nok være. De undertrykkende budskaber er ikke ukendte for dem

(nærmest bare midlertidigt glemt – det man i psykoanalysen kalder før-bevidste). Når de genoplever dem, kender de dem og bliver yderligere deprimerede. En del af introjektets budskaber er netop at bøje sig for overmagten uden at gøre vrøvl. ”Bør-budskabet” er vældig magtfuldt i dem. Dette kræver, at terapeuten *følger* klienten uden at lade sig friste til at korrigere dette indre ”bør”, men tværtimod accepterer det som kvindens virkelighed. I terapeutens nysgerrige konstatering og accept af ”bør-budskaberne” ligger provokation og aktivering af den undertrykte selvstændighed F.eks.: ”Det vil altså sige, at du synes det er rimeligt og rigtigt, at du er blevet (bliver) behandlet som en slags andenrangs menneske?” ... ”Fortæl mig hvorfor, du synes det”. Ordet *hvorfor* er det spørgsmål, der udfordrer klientens mellemzone-aktivitet i modsætning til spørgsmålet ”*hvordan*”, der undersøger hendes mere følelsesmæssige tilstand. Når der arbejdes med at aktivere mellem-zone-aktivitet, er *hvorfor-spørgsmålet* vigtigt. Når klienten har besvaret det, er det følelsernes tur: ”Hvordan har du det med det?” Hermed dannes forbindelsen mellem inderzone/ mellemzone/ yderzone – aktivitet.

Det kan være helt nødvendigt, at terapeuten på pædagogisk vis udvider opdagelserne med konkrete oplysninger om de historiske, sociale og juridiske fakta. Derudover er det vigtigt, at terapeuten solidarisk deler sine reaktion på disse fakta. *Den kvindelige terapeut* har mulighed for at være solidarisk med klienten på det fællessociale plan. Dette skal naturligvis ske på rette tid og i rette sammenhæng og på en måde, så terapeuten hverken bliver ”top-dog” eller veninde – men et

medmenneske. Dermed gives der *støtte til konsolidering af selvstøtten*, som netop bl.a. skabes ved at se sig selv som del af et VI i feltet.

Ansvarer er stadig klientens, men byrden af ansvaret lettes, når hun bliver klar over, at hun ikke er alene. I bedste fald får hun tilmed oplevelsen af at være del af en fælles kulturel frihedsbevægelse. Hvilket ikke har noget at gøre med at manipulere klienten til at gøre oprør. Det er simpelthen en bevidsthed, der hjælper klienten til at vinde ny værdighed og giver mod til at tage kontrollen over sit eget liv tilbage.

Referencer og inspiration:

- Biblen: Paulus Breve til Timotheus, Kapitel 2 og 5
Irene Henriette Oestrich: Kognitiv Terapi, Matrix:1995; 4,s. 47-62
Lisa A. Simoln: The Nature of the Introject and its Implications for Gestalt Therapy, The Gestalt Journal 1996, s.109
Otto Weininger: Kjøen og Karakter, A. Christiansens Forlag, København 1905
Oplysninger om Lilith: bl.a. The Gnosis Archive, oversættelse Jørn Surlan, *Hebrew Muths*, Robert Graes og Raphael Patai.
Selma Ciormai: The Importance of the background in gestalt therapy, The Gestalt Journal, 1995, s.7
Studenter på Nationalmuseet: Ugift eller lykkelig, Gyldendal, København 1974
Lise Winther-Jensen: Morgianesyndromet, Dansk Psykologisk Forlag, København 2008

Zinker, J.: *Creative process in Gestalt Therapy*. New York, 1977, Vintage Books